

HÂFIZLIK EĞİTİMİNDE LAFZÎ MÜTEŞÂBİHATIN EZBERİ: ZORLUKLAR VE ÇÖZÜMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Adem YEŞİLDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Amasya University, Faculty of Theology,
Department of Qur'anic Recitation and Qiraat Studies

Amasya / Türkiye

adem.yesildag@amasya.edu.tr

<https://ror.org/00sbx0y13>

MAKALE BİLGİLERİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Süreç:

Gönderim Tarihi: 11 Aralık 2025

Kabul Tarihi: 24 Şubat 2026

Yayımlanma Tarihi: 25 Mart 2026

Hakemlik Süreci:

Bu makale, editöryal ön değerlendirmeyi takiben çift taraflı kör hakemlik süreci kapsamında en az iki dış hakem ve bir iç hakem tarafından değerlendirilmiştir.

Benzerlik Taraması:

Makale, intihal tespit yazılımları (İntihal.net / Turnitin / iThenticate) kullanılarak taranmıştır.

Araştırma Etiği Beyanı:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiş; yararlanılan tüm kaynaklar eksiksiz biçimde kaynakçada belirtilmiştir.

Yapay Zeka Etik Beyanı:

Yazarlar, bu makalenin hazırlanması sırasında yapay zeka tabanlı hiçbir araç veya uygulamanın kullanılmadığını beyan ederler. Tüm içerik, yazarlar tarafından kabul görmüş bilimsel araştırma yöntemleri ve etik standartlara uygun olarak üretilmiştir.

Etik Kurul Onayı:

Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmeyen nitelikte olup veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklara dayanmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansman Bilgisi:

Bu araştırma için herhangi bir fon, hibe veya finansal destek alınmamıştır.

Telif Hakkı ve Lisans:

Yazarlar, yayımlanan çalışmalarının telif hakkını muhafaza eder. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Bildirim:

ilahiyatdergisi@amasya.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/pub/amailad/policy>

Article Type:

Research Article

Article History:

Received: 11 December 2025

Accepted: 24 February 2026

Published: 25 March 2026

Peer Review:

Following an initial editorial screening, this article was evaluated through a double-blind peer review process by at least two external reviewers and one internal reviewer.

Plagiarism Check:

The manuscript was screened for plagiarism using similarity detection software (İntihal.net / Turnitin / iThenticate).

Ethical Statement:

The authors confirm that this study was conducted in accordance with the principles of academic research and publication ethics, and that all sources used are appropriately cited.

Artificial Intelligence Ethical Statement:

The authors declare that no AI-based tools or applications were used during the preparation of this manuscript. All content was produced by the authors in compliance with accepted scholarly research methods and ethical standards.

Ethics Committee Approval:

This study does not require ethics committee approval, and the data are based on a literature review and published sources.

Conflict of Interest:

The authors declare no conflict of interest.

Grant Support:

This research received no specific grant from any funding agency, commercial entity, or non-profit organization.

Copyright & License:

The authors retain the copyright of their work. This article is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Complaints:

ilahiyatdergisi@amasya.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/pub/amailad/policy>

Atf | Cite as

Yeşildağ, Adem. "Hâfızlık Eğitiminde Lafzî Müteşâbihatın Ezberi: Zorluklar ve Çözümleri Üzerine Bir Değerlendirme".

Amasya İlahiyat Dergisi, Özel Sayı (Mart 2026): 217-242.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1840176> | <https://aid.amasya.edu.tr>

Öz

Hâfızlık, İslam geleneğinde özel ve manevi bir konuma sahip olup asr-ı saadetten itibaren dinî tedrisatın temeli kabul edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) çeşitli hadislerinde yer aldığı üzere Kur'ân-ı Kerim'in ezberlenmesini tavsiye buyurmuşlar, bir anlamda onun ezberlenmesini hem ibadetlerin sıhhatinde hem de dinî ilimlerin intikalinde zarurî bir vasıta olarak görmüşlerdir. Bu sebeple hâfızlık, İslâm ilmi geleneğinde erken dönemlerden itibaren dinî tedrisatın merkezî unsurlarından biri olarak kabul edilmiş; mektepler, medreseler, dârukkurrâlar, camiler, mescitler gibi mekânlarda müstakil bir tedris faaliyeti şeklinde icra edilmiştir. Bu mekânlar etrafında şekillenen tedris geleneği içerisinde hâfızlık, talebinin zihnini disipline eden, dikkat ve rikkatini artıran, muhakeme kabiliyetini kuvvetlendiren, diğer dinî ilim sahalarında terakkiye zemin hazırlayan bir talim usûlü olarak telakki edilmiştir. Bu olumlu durumlarla birlikte hâfızlık oldukça zorlu ve sabır gerektiren bir eğitim olarak kabul edilir. Bu zorlu süreç her yaş grubu için çeşitli problemleri de beraberinde getirir. Küçük yaşlardaki hâfızlık eğitiminde her gün yeni ezberlerle döngüye girilmesi sebebiyle kısa zamanda bıkkınlık oluşabilmesi, sosyal ihtiyaçlar açısından zorunlu olarak zaman kısıtlamasının bulunması, erken saatlerde ders verme gayreti ile uyku düzeninin bozulması, hâfızlık yapmanın asıl amacının anlaşılabilmesi, Arap alfabesinin yazım kuralları sebebiyle zihni intikal zaman alması, ezberlenen âyetlerin anlamına vakıf olamamak nedeniyle Kur'ân-ı Kerim'le manevi bağ kurulamaması, hoca-talebe ilişkilerinin daha hiyerarşik bir düzlemde seyretmesi, aile ilgisi ya da ilgisizliğinin aşırıya kaçabilmesi; yetişkin dönemlerdeki hâfızlık eğitiminde ise hoca-talebe ilişkisinin daha kırılabilir olması, ezberlerin küçük yaşta nazara alınması kısa sürede unutulabilmesi, hayat meşalesiyle ezberlerin daha ertelenebilir hale gelmesi, hâfızlığın hızlı bir biçimde hedefe ulaşma motivasyonu ile manevi kısmın ihmal edilebilmesi ve maddi kaygıların ön planda olduğu bir anlayışla yürütülebilmesi gibi çeşitli muhtemel sorunlar görülür. Ayrıca her iki grup müntesiplerinin hâfızlığı hayat boyu devam eden bir süreçten ziyade sonuç eksikliğini düşünceleri de mümkündür. Bu durumda hâfızın ezberini tekrar ve muhafazadan vazgeçmesi menfi bir husus olarak göze çarpar. Tüm bu muhtemel sorunların yanı sıra hâfızlık esnasında ve tamamlandıktan sonraki tekrar sürecinde meydana gelen iç problemlerden bir tanesi de lafzî müteşâbihâtın hatırlanması konusudur. Birbirine yakın lafızlarla yer alan âyetlerin ya da içeriğindeki cümle yapılarının ezber ve ders dinletme sürecini olumsuz anlamda etkilediği görülür. Nitekim talebe birbirine lafzen yakın âyetleri diğerinin yerine kullanarak hata yapabilmekte, bu ise bazen dersi okuma esnasında uzun bir süre talebe tarafından fark edilememektedir. Erken dönemlerden itibaren ilim çevrelerinin dikkatini celbeden bu problemin def'ine matuf olarak mensur ve manzum formda çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Söz konusu eserlerin birçoğunda Kur'ân-ı Kerim'in başından sonuna kadar lafzî müteşâbihâtın olduğu âyetler yoğun biçimde birbirleriyle ilintili olarak zikredilmiş, bununla talebin ezber öncesinde hazırlıklı bir süreçte dâhil olması hedeflenmiştir.

Çalışmada hâfızlık esnasında ve sonrasında talebe nezdinde tereddütlere yol açan bir problem olarak karşımıza çıkan lafzî müteşâbihâtın zihinde sebep olduğu karışıklığı asgari düzeye indirmeyi amaçlayan tavsiye niteliğinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda, hoca rehberliğinde "metiniçi karşılaştırmalı okuma" usûlünden istifade edilmesi, müteşâbihât defteri tutulması yahut Mushaf üzerinde sınırlı işaretler yoluyla hataların not edilmesi, semâ-arz usulünün etkin biçimde kullanılması ve tek bir Mushaf üzerinden devam edilerek sayfa ve satır düzenine dair görsel bütünlüğün korunması; lafzî müteşâbihât sebebiyle ortaya çıkan karışıklıkları azaltmaya yönelik temel tedbirler olarak teklif edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Hâfızlık, Eğitim, Lafzî Müteşâbihât, Metiniçi Karşılaştırmalı Okuma.

Memorizing Verbal Cognates in Qur'anic Hifz Education: An Evaluation of Challenges and Proposed Solutions

Abstract

Memorization occupies a distinctive and spiritual position within the Islamic tradition and has been regarded as a foundational component of religious education since the earliest period of Islam. As reflected in various Hadiths of the Prophet Muhammad (pbuh), he encouraged the memorization of the Qur'an, considering it an essential means both for the Authenticity of the act of worship of acts of worship and for the transmission of religious knowledge. For this reason, memorization has been recognized from the early periods of Islamic scholarly heritage as one of the central elements of religious instruction and has been carried out as an independent educational practice in various settings such as schools, madrasas, dar al-qurra institutions, mosques, and masjids. Within the educational tradition that developed around these institutions, memorization was regarded as a pedagogical method that disciplines the student's mind, enhances attention and concentration, strengthens analytical reasoning, and provides a foundation for advancement in other fields of Islamic learning. Despite these positive aspects, memorization is widely regarded as a demanding and patience-intensive form of education. This challenging process gives rise to various problems across different age groups. In childhood memorization training, such difficulties may include the rapid emergence of fatigue due to the continuous cycle of daily new memorization, inevitable time constraints related to social needs, disruption of sleep patterns caused by early morning study routines, a failure to fully grasp the primary purpose of memorization, the time required for cognitive adaptation to the orthographic rules of the Arabic script the inability to establish a spiritual connection with the Qur'an due to insufficient comprehension of the meanings of the memorized verses, the more hierarchical nature of teacher-student relationships, and the possibility of excessive parental involvement or neglect. In memorization undertaken during adulthood, potential problems include the greater fragility of the teacher-student relationship, faster forgetting compared to childhood memorization, the increased postponability of revision due to life responsibilities, and the conduct of memorization within a framework that prioritizes material concerns and rapid goal attainment while neglecting its spiritual dimension. Moreover, members of both groups may be inclined to view memorization as a result-oriented endeavor rather than a lifelong process. This perception may lead the memorizer to abandon regular revision and preservation, which constitutes a negative outcome. In addition to all these potential challenges, one of the internal problems encountered both during the initial memorization of the Qur'an and the subsequent revision process is the retention of verbal similarities. It is observed that verses with closely resembling wording or similar sentence structures negatively impact the processes of memorization and recitation. Indeed, students may commit errors by substituting one phonetically similar verse for another, and such mistakes can sometimes go unnoticed by the student for an extended period during recitation. To address this problem, which has drawn the attention of scholarly circles since the early periods, various works have been composed in both prose and verse. In many of these works, verses of the Qur'an that exhibit verbal similarities are extensively presented in relation to one another from the beginning to the end of the text, with the aim of preparing students for the memorization process in advance.

This study offers a set of recommendation-oriented evaluations aimed at minimizing the cognitive confusion caused by verbal similarities, which emerge as a source of hesitation for students both during and after the memorization process. In this context, several fundamental measures are proposed to reduce confusion arising from verbal similarities, including the use of an in-text comparative reading method under teacher guidance, the keeping of a dedicated notebook for verbal similarities or the recording of errors through limited markings in the Qur'an, the effective application of listening-recitation practices, and the continuation of memorization using a single copy of the Qur'an in order to preserve visual coherence related to page and line layout.

Keywords: Qur'anic Recitation and Qiraat Studies, Hifz (Qur'anic Memorization), Education, Verbal Cognates, Intratextual Comparative Reading.

Giriş

Hıfz mefhumu geniş bir muhteva çerçevesine sahiptir. Lügatte “bir şeyi saklamak, korumak, gözetmek, devam ettirmek ve unutulmaktan kurtarmak”¹ anlamlarıyla kullanılan bu kavram, Kur’ân-ı Kerîm söz konusu olduğunda daha ulvî ve hususî bir boyut kazanır. İstilahta “Kur’ân-ı Kerîm’in ezberlenmesi ve muhafaza edilmesi”² manasını taşıyan hâfızlık müessesesi bu kavramsal zeminin üzerinde yükselmiş, İslâm ilmî geleneğinin erken döneminden itibaren dinî eğitim-öğretim uygulamalarının en önemlilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’in ezberlenmesi bağlamında “hâfız” ile birlikte çoğulu olan “huffâz”; “hâmil”, “hameletü’l-Kur’ân”, “ehlü’l-Kur’ân” ve “sahibü’l-Kur’ân” gibi ifadeler de hadislerde zikredilmiştir.³ Bu terminolojik çeşitliliğin işaret ettiği manevi paye, hâfızlık eğitimine olan talebi artırarak bu sürecin zamanla sistemli bir yapıya dönüşmesine de temel teşkil etmiştir. Bu kurumsallaşma neticesinde ise mektepler, dârulkurrâlar, medreseler, camiler, mescitler gibi eğitim kurumlarında hâfızlık, talebenin ilim yolculuğunun ilk basamağı sayılmış;⁴ kırâat, tefsir, hadis, fıkıh, dil vb. ilimlerde ilerlemenin gayriresmi ön şartı olarak kabul edilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona ezberlemek; talebenin zihnini disipline eden, dikkat ve rikkatini artıran, ilmî hayatı boyunca ihtiyaç duyacağı muhakeme gücünü kuvvetlendiren ve diğer ilmî sahalardaki muvaffakiyetine vesile olan bir zemin tesis etmektedir. Bu sebeple hâfızlık, tarih boyunca yalnızca Kur’ân-ı Kerîm’i muhafaza eden değil, aynı zamanda talebenin zihnini ve karakterini inşa eden bir eğitim sistemi olarak görülmüştür. Hâfızlığın bu derece merkezî bir konum kazanmasının temelinde ise Kur’ân-ı Kerîm’in asırlardır büyük oranda ezber yoluyla muhafaza edildiği gerçeği bulunmaktadır. Zira Kur’ân-ı Kerîm’in hem lafız

¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-’ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1/336.

² Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr* (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1987), 55.

³ Hatice Şahin Aynur, *Kur’ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024), 25-26.

⁴ Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, (Samsun: Uğur Ofset, 2022) 1/161, 162, 184; Ebû Abdurrahman Arafe b. Tantâvî, *İnâyetü’l-İslâm bi terbiyeti’l-ebnâ’ kemâ beyyenehâ Sûretü Lukmân*, <https://shamela.ws/book/749/80#p1> (Erişim 10 Aralık 2025).

ve manası hem de tilâvet ve ahkâmı, nesiller boyunca hâfızlık ile teminat altına alınmıştır. Bu sayede Kur'ân-ı Kerîm, mushafların satırlarında olduğu kadar müminlerin sadırlarında da korunmuş; böylece ilâhî kelâm, hiçbir beşerî müdahaleye açık olmayacak şekilde yaşayan hafıza silsilesiyle muhafaza edilmiştir. Tarihte hiçbir dinî metnin bu derece kuşatıcı bir hafıza zinciriyle taşınmamış olması, hâfızlığın İslâm medeniyetindeki yerini de benzersiz kılmıştır.

Böylesine köklü bir ilim geleneği hâline gelen hâfızlık, ferdî bir ibadet niteliğinin ötesinde, Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazası hizmetini sahiplenmek gibi ümmetin müşterek mesuliyetini de ortadan kaldıran bir rol üstlenmiştir. Nitekim Hz. Allah'ın (c.c.), Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazasını bizzat tekeffül ettiğine dair beyanı,⁵ ümmetin bu sahada faal olması ve icracı bir konumda bulunmasını da gerekli kılmıştır. Ancak ümmetin tamamının bu görevi aynı ölçüde yerine getirmesinin imkânsızlığı, hâfızlığın bu vazifenin merkezinde yer almasına vesile olmuştur. Böylelikle Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazası, vahyin nüzûlünden itibaren sahâbe ile başlayan ve tarih boyunca hâfızlar tarafından titizlikle sürdürülen eşsiz bir gelenek hâlinde günümüze kadar ulaşmıştır.

Hâfızlığın ictimâî yönünün yanı sıra ferdî boyutuna bakıldığında da uhrevî mükâfat ile beraber -haklı olarak- bir itibar beklentisi kaynaklı motivasyonun mevcudiyeti görülür. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hâfızın hem kendisinin cennete gideceğine hem de ailesinden cehennemlik olan on kişiye şefaathçi olacağına dair vermiş olduğu müjde⁶ ve buna benzeyen rivâyetler,⁷ hâfızlığı tamamlama arzusunun dinî; Kur'ân-ı Kerîm'i kalbinde taşıyan kişinin cemiyet içerisinde kazandığı itibar ve saygı ile tarih boyunca hâfızların ilmî-merkezî pozisyonları da dünyevî arka planını oluşturmaktadır. Bu nedenle pek çok aile, çocuklarını küçük yaşlardan itibaren hâfızlığa yönlendirmeyi bir bahtiyarlık olarak görmüş, bundan dolayı hâfızlık eğitimi motivasyonunun temelinde de çoğunlukla aile faktörü belirleyici olmuştur.

⁵ el-Hicr 15/9.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1968), "Bâbü fazlu men te'alleme'l-Kur'ân ve 'allemeh", 1/78 (No. 216).

⁷ İsmail Öztürk, *Kur'ân Hafızları İçin Yol Azağı Kur'ân-ı Kerim'deki Benzer Kelimeler* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2025), 14-16.

Tüm bu maddi ve manevi yönleriyle birlikte hâfızlık; son derece çetin, meşakkatli ve sabır gerektiren bir eğitim sürecidir. Hâfızlığın faziletinden bahsedildiğinde çoğu zaman göz ardı edilen bu zorluklar, kaçınılmaz olarak sürecin tabiatında bulunmaktadır. Zira bu eğitim yoğun tekrar gerektiren, istikrarlı bir biçimde derse devam zorunluluğu bulunan ve her yaş grubu için farklı türde güçlükler doğuran bir yarış niteliğindedir. Küçük yaşlarda yapılan hâfızlık eğitiminde, eğitimin mahiyetinden doğan ve büyük oranda birçok hâfız adayının karşılaştığı bazı zorlukları ve olumsuz süreçleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Çocukluk döneminin tabii öğrenim sınırlılıkları sebebiyle, her gün yeni bir ezberden oluşan çalışma düzeni kısa sürede bıkkınlığa yol açabilmektedir.⁸

2. Yoğun tekrar ihtiyacı; çocuğun oyun, dinlenme ve serbest zamanını daraltabilmektedir.⁹

3. Erken saatlerde ders verme gayretiyle uyku düzeninin bozulması; fiziki yorgunluk ve dikkat dağınıklığını tetikleyerek ezber kalitesini düşürebilmektedir.

4. Küçük yaştaki talebeler hâfızlık yapmanın maksadını kavramakta zorlanabilmekte, bu sebeple de eğitimini sürdürebilmek adına hocası, ailesi gibi yakın çevresinin desteğine ihtiyaç duyabilmektedir.

5. Arap alfabesinin yazım sureti ve yönü itibarıyla görselliğinin Türkçeden farklı ve hâfızlık talebesinin alışageldiği biçimden uzak olması, yüzünden okuma başta olmak üzere ezber usulüne intibakını geciktirebilmektedir.

6. Hâfızlık talebesinin ezberlediği âyetlerin anlamına vâkıf olamaması, ezberini lafzî bir tekrar düzeyine indirgeyerek onun Kur'ân-ı Kerîm'le kurduğu manevi bağı zedeleyebilmektedir.

7. Hoca-talebe ilişkisinin bu yaş grubunda daha dikey ve hiyerarşik bir karakter arz etmesi, pedagojik dengelyi hassas hâle getirebilmektedir. Bazı

⁸ Hüseyin Algur, "Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Hafızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (Haziran 2018), 101.

⁹ Hatice Şahin Aynur, "Hafızlık Eğitiminde Ezber Yapma ve Ezberi Koruma", *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*, ed. Hatice Şahin Aynur (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 86-87.

öğrenciler otorite karşısında çekingenleşirken bazıları bu durumda taşkınlık temayülü gösterebilmektedir.

8. Hâfızlık eğitimi, mahiyeti gereği yakın çevre desteği gerektiren bir faaliyettir. Aile desteği zayıf olduğunda talebenin motivasyonu hızla kırılabilir. Ancak ailelerin aşırı tutumları da hâfızlık sürecini doğrudan etkileyebilmektedir. Söz gelimi aşırı baskıcı aile yapısı, öğrencinin hâfızlığı bir mecburiyet olarak algılamasına sebep olabilmekte; bu durum ise talebenin sürece gönülsüz biçimde katılmasına ve Kur'ân-ı Kerîm'e müteveccih kalbî ülfetin oluşmamasına neden olabilmektedir. İlgisiz aile yapısı da hem ders hem de ahlakî noktada disiplinsizliğe ve doğal olarak da tüm sorumluluğun hocaya yüklenmesine yol açabilmektedir.

Yetişkin dönemde yapılan hâfızlık sürecinde de olumsuz durumlarla karşılaşılabilir. Bunları da şöyle özetlemek mümkündür:

1. Yetişkinler hocalarının eleştirilerine karşı daha hassas ve alıngan olabilmektedirler. Bu durum hâfızlık eğitimine son vermeye varacak kadar ciddi bir kırılmaya yol açabilmektedir.

2. Yetişkinler çocuklara nispetle ezberlerini kolay tamamlasa da daha erken unutabilmektedirler.

3. Yetişkinler, gündelik hayatın getirdiği sorumluluklarının daha yoğun olması nedeniyle hâfızlık eğitimini zaman zaman erteleyebilmektedirler. Bu nedenle yetişkin bir talebe, düzenli tekrarı önemini bilse bile zaman yönetiminde zorlanabilmekte, ezberleri kısa sürede zayıflayabilmektedir.

4. Yetişkinlerde hâfızlık motivasyonu daha rasyonel ve hedef odaklı olduğundan, süreç içerisinde ortaya çıkan bir aksama veya muvaffakiyetsizlik zihinde ağır etkiler bırakabilmektedir. Talebe bazen aksamaları abartılı biçimde algılayarak özgüven kaybına düşebilmekte, bu da ezber performansını ciddi şekilde sekteye uğratabilmektedir.

5. Yetişkinlerde, hâfızlık eğitiminde meydana gelen belki en tehlikeli durumlardan biri, talebenin hâfızlığı sonuç eksenli görebilmesidir. Çocukluk dönemindeki hâfız adaylarında da benzer bir temayül görülebilmekle birlikte, bu dönemde meselenin ciddiyetinin daha az idrak edilmesi, muhakeme yeteneğinin yeterince teşekkül etmemesi ve mesuliyet şuurunun henüz layıkıyla yerleşmemesi gibi sebeplerden dolayı bu yaklaşım mazur görülebilir. Ancak özellikle yetişkinlerde hâfızlık nimetinin maddiyat endişesinden uzak, manevi gayelere yönelik bir mahiyette seyretmesi

beklendiğinden, bu dönemde sonuç eksenli bir yaklaşım Kur'ân-ı Kerîm'le kurulan irtibatı zayıflatarak hâfızlığın selâmetini ciddi biçimde zedeleyebilmektedir.

Dolayısıyla hâfızlık, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulünden itibaren maddi değere nispetle manevi değeri daha yoğun bir gelenek olmakla birlikte, sadece mükafatlarla dolu bir yol değildir; aksine çok boyutlu, yorucu, psikolojik ve pedagojik açıdan hassas bir süreç olduğu kabul edilmelidir. Ayrıca hâfızlığın nihayete eren bir merhale değil, süreklilik arz eden bir döngü olduğu da unutulmamalıdır. Asıl zor olan ezberi tamamlayıp "hâfız" unvanına ulaşmaktan ziyade, bu unvanı hayat boyu muhafaza edecek sebatı ve devamlılığı gösterebilmektir. Bu çerçevede, sebat ve devamlılığı destekleyen unsurlardan biri olarak ele alacağımız "lafzî müteşâbihât" mefhumu takip eden bölümde incelenecek ve hâfızlık eğitimiyle olan bağlantısı ile sürece yönelik katkı ihtimali değerlendirilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

"Müteşâbih" kelimesi *ş-b-h* fiilinin tefâ'ul bâbından ism-i fâili olup lügatte "benzer, karşılıklı olarak birbirine benzeyen"¹⁰ anlamlarına gelmektedir. Fıkıh usulü ıstılahında ise "muhtemel anlamlarının çokluğu nedeniyle kesin bir tercihe varmayı zorlaştıran lafız" şeklinde nitelendirilmektedir.¹¹ "Emir ve nehiy yoluyla hükmü açıkça belirleyen, helal ve haramı beyan eden âyetler"¹² şeklinde tarif edilen "muhkem" kavramının zıddı olan bu kelime, Kur'ân-ı Kerîm ilimleri sahasının ana konularından biri olarak addedilmektedir.¹³

¹⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 13/503.

¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/204.

¹² Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ali ed-Dimyâtî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 370.

¹³ Bu kavramların detaylı olarak ele alınması, mevcut çalışmanın sınırlarını ve belirlenen kapsamını aşmaktadır. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Dâru't-Türâs, 1973), 86-102; Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 370-382; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 2002), 4/1335-1398; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 205-211; Yavuz, "Müteşâbih", 32/204; Tuncay Başoğlu, "Muhkem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV

Çalışmanın konusunu teşkil eden ve Kur'ân-ı Kerîm'in lafzına yönelik benzerlikleri kapsayarak, "tek bir kıssanın farklı suretlerde ve değişik fasıllarla zikredilmesi"¹⁴ şeklinde ıstılahta yer alan ve literatürde yer yer *müştebih/müştehibe* terimleriyle de ifade edilen¹⁵ "lafzî müteşâbihât" kavramı, aynı zamanda bu alanda müstakil ilk eseri de telif eden Ali b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805)¹⁶ tarafından ortaya konmuştur. Kûfe dil ekolünün müessisi ve kırâat-i seb'a imamlarının yedincisi olan Kisâî'ye nispet edilen *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, sûre tertibini esas alan yapısı ve yaklaşık iki yüz sayfalık hacmiyle, hem kırâat hem de hifz eğitimi merkezli literatürün erken ve temel kaynakları arasında kabul edilmektedir. Kisâî, söz konusu eserinin mukaddimesinde telif amacını şu ifadelerle dile getirir:

"İnşallah bu kitapta, Kur'ân-ı Kerîm lafızları arasında bulunan benzerlikleri ve nazîr (eş ve benzer) ifadeleri zikredeceğim. Bu kitap, okuyucusuna Kur'ân-ı Kerîm kırâatinde yardımcı olacak, onu hıfzında destekleyecek ve tilâvetinde kuvvetlendirecek bir rehber olsun diye telif edilmiştir."¹⁷

Kisâî'nin "مَا تَشَابَهَ بَيْنَ أَلْفَافِ الْقُرْآنِ" ifadesini açık bir kavramlaştırma çerçevesinde kullanması, bu alanla ilgili çalışmaların müşterek bir terim etrafında ele alınmasına imkân sağlayarak kendisinden sonra gelen müellifler için referans teşkil etmiştir.

Kisâî'nin söz konusu eserinden sonra da bu alanda çeşitli mensur ve manzum eserler telif edilmiştir. Mensur eserlerin en önemlileri olarak Hatîb el-İskâfî'nin (öl. 420/1029) *Dürretü't-tenzîl ve ğurratü't-te'vîl*'i, Kirmânî'nin (öl. 500/1106'dan sonra) *el-Burhân fi tevcihi müteşâbihi'l-Kur'ân*'ı ve İbnü'z-Zübeyr el-Ğırnâtî'nin (öl. 708/1308) *Milâkü't-te'vîl*'i zikredilebilir. Bu eserlerin ortak noktaları yalnızca lafzî müteşâbihât konusunu ihtiva etmeleri ve ilgili âyetleri

Yayınları, 2020), 31/42-44.

¹⁴ Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 87.

¹⁵ Hasan Keskin, "Müştebih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/169.

¹⁶ Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 5/1865; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 2/482; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (Kâtib Çelebî), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/204.

¹⁷ Ali b. Hamza el-Kisâî, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, thk. Sabîh et-Temîmî (Trablus: Menşûrâtü Külliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 1994), 50.

sûre tertibine göre ele almalarıdır. Ayrıca konuyu bir başlık altında ya da farklı bölümlerin içerisinde ele alan eserler de mevcuttur.¹⁸ Yine lafzî müteşâbihât konusunda müstakil bir risale olarak telif edilmiş, henüz neşredilmemiş, farklı dönemlere ait mensur yazmalar da bulunmaktadır. İbn Ebî Davud'un (öl. 316/929) *Risâle fi müteşâbihî't-ta'bîr bi'l-lafz fi âyâtî'l-Kur'ân'ı*,¹⁹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Tezkiretü'l-müntebih fi 'uyûni'l-müştebih'i*,²⁰ Süyûtî'nin *et-Tibyân fi müteşâbihâtî'l-Kur'ân'ı*²¹ ile müellif bilgilerine ulaşamadığımız *Müteşâbihü'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-mu'cem*²² ve *Müteşâbihü'l-Kur'ân*²³ isimli eserleri de bu kapsamda örnek göstermek mümkündür.

Günümüz mensur lafzî müteşâbihât literatürünün önemli bir kısmını Arap ve Hint alt kıtası coğrafyasındaki ulemânın telif ettiği eserler oluşturmaktadır.²⁴ Bu bağlamda söz konusu eserlerin bir kısmının konunun

¹⁸ Bu kısımda örnek olarak Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Bedrüddîn İbn Cemâ'a'nın (öl. 733/1333) *Keşfü'l-me'âni fi'l-müteşâbih mine'l-mesânî'si*, Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân'ı* ve Katfî'l-ezhâr fi keşfî'l-esrâr'ı, Taşköprizâde'nin (öl. 968/1561) *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âtî'l-'ulûm'u* ile Atiyyetullâh b. Atiyye el-Echûrî'nin (öl. 1190/1776) *İrşâdü'r-Rahmân li esbâbi'n-nüzûl ve'n-nesh ve'l-müteşâbih ve tecvîdi'l-Kur'ân'ı* zikredilebilir.

¹⁹ Bir nüshası Şam Zahiriye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

²⁰ 7 varaktan müteşekkil olan bu eserin bir nüshası, Beyazıt Kütüphanesi'nin Beyazıt Koleksiyonu'nda B143/2 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

²¹ 72 varaktan müteşekkil olan bu eserin bir nüshası, Atıf Efendi Kütüphanesi'nin Atıf Efendi Koleksiyonu'nda 00078 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

²² 107 varaktan müteşekkil olan bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nin Şehid Ali Paşa Koleksiyonu'nda 00032 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

²³ 244 varaktan müteşekkil olan bu eserin bir nüshası Manisa Kütüphanesi'nin Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda 4385 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

²⁴ Bu kısımda örnek olarak Cemal Abdurrahman Ebû Muhammed'in hem mensur hem manzum formda telif ettiği *el-Îkâz li tezkirati'l-huffâz bi'l-âyâtî'l-müteşâbiheti'l-elfâz'ı*, Mahmud b. Muhammed Abdülmün'im'in *Hilyetü'l-huffâz şerhu Manzûmeti'd-Dimyâti fi müteşâbihî'l-ây ve'l-elfâz'ı*, Müeyyed Muhammed Yahya ed-Debbâğ'ın *Ravzatü'l-müteşâbihîn fi'l-âyâtî'l-müteşâbihe min kitâbillâhi'l-mübîn'i*, Sâmîr Sakkâ Umeynî'nin *Delîlûk ilâ temyîzi'l-müteşâbihî'l-lafziyy fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm'i*, Yahya Abdülfettah er-Zevâvî'nin *Delîlû'l-huffâz fi müteşâbihî'l-elfâz'ı* ve *Mushafü'l-müteşâbihât'ı*, Yasir Muhammed Mursî Beyyûmî'nin *Mushafü't-tibyân fi müteşâbihâtî'l-Kur'ân'ı* ve *el-Fethu'r-Rabbânî fi zabti müteşâbihî'l-lafzi'l-Kur'ân'ı'si*, Abdülmuhsin b. Hamed Abbâd'ın *Âyât müteşâbihâtü'l-elfâz fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm'i*, Düreyd İbrahim el-Musallî'nin *Es'ile ve ecibe*

önemini vurgulayan ve sınırlı sayıda örnekle yetinen metinler olduğu; bir kısmının risâle formunda, meseleyi dar bir çerçevede ele alan çalışmalar şeklinde kaleme alındığı; bir kısmının müstakil bir baskıya kavuşmamış ve daha çok dijital mecralarda dolaşımında bulunan metinler niteliği taşıdığı,²⁵ bir kısmının ise sûre tertibini esas alarak Kur'ân-ı Kerîm'deki lafzî benzerlikleri zikretmeyi hedeflediği görülmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmaların ise büyük ölçüde lafzî müteşâbihât mefhumunun mahiyetini ve tarihsel çerçevesini ortaya koymaya yönelik kavramsal ve tanımlayıcı nitelikte kaleme alındığı görülmektedir.²⁶

bi-zabti'l-elfâzi'l-müteşâbihe'si ve el-Kavâ'idü'l-erba'niyye fi zabti'l-müteşâbihâti'l-Kur'âniyye'si, Abdullah Abdülhamid Muhammed el-Verâkî'nin *İğâsetü'l-lehfân fi zabti müteşâbihâti'l-Kur'ân'ı*, Fevâz b. Sa'd el-Huneyn'in *ez-Zabtu bi't-Tak'id li'l-müteşâbihi'l-lafzi fi'l-Kur'âni'l-Mecid'i*, Menâl et-Tubcî'nin *el-Müteşâbihât min kelimâti'l-Kur'ân'ı*, Muhammed Mahbûb'un *Kenzü'l-müteşâbihât'ı* ve Serrâc Salih Melâike'nin *Delîlü'l-âyât müteşâbiheti'l-elfâz'ı* zikredilebilir.

²⁵ Bu kısımda örnek olarak Abdüşşekûr Muallim Abd Fârih'in *Hamse ve selâsün fâide fi zabti'l-âyâti'l-müteşâbihât'ı*, Yahya Abdülfettah er-Zevâvî'nin *Mu'cemü'l-müteşâbihât'ı*, Nâsır b. Abdullah el-Ubeyd'in *Hidâyetü'l-hayrân fi müteşâbihi'l-Kur'ân'ı*, Üsâme Adil Abdülaziz'in isimsiz çalışması, Eymen Âmir'in *et-Tibyân fi müteşâbihâti'l-Kur'ân'ı*, Ahmed Basle'nin *Tevzîhu'l-beyân fi müteşâbihâti'l-Kur'ân'ı*, Lüey Halid Mukriş'in *İrşâdü'l-ibrâr fi'l-mütevekka' min es'ileti's-Şeyh Ammâr'ı* ile Kıtfü'l-büstân fi müteşâbihâti'l-Kur'ân'ı, Fuad Abdullah'ın *el-Müteşâbihâti'l-lafziyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'i*, Ahmed Mustafa Mütevellî'nin *el-Müdhîş fi zabti'l-müteşâbihât'ı*, Muhammed Zeki Muhammed Hızır'ın *el-Mu'cemü'l-müfehres li't-terâkibi'l-müteşâbihe lafzan fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'i*, Adem Bellu'nun *Tevcîhü'l-müteşâbihi'l-lafzi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'i*, Abdurrahman Ebû Musa'nun *Müteşâbihâtü'l-Kur'ân'ı*, Abîr Mahmud'un *Müteşâbihât'ı* ve Ahd Ahmed Berekât'ın *Mu'nmü'l-huffâz fi müteşâbihâti'l-elfâz'ı* zikredilebilir.

²⁶ Bu kısımda örnek olarak İsmail Öztürk'e ait *Kur'ân Hafızları İçin Yol Azığı Kur'ân-ı Kerîm'deki Benzer Kelimeler* isimli kitap çalışması; Yaşar Fatih Akbaş'a ait *Kismî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açından Değerlendirilmesi* isimli doktora tezi; Ahmed Şihab Ahmed Aljasım'a ait *Musa'nın (a.s.) Kıssasındaki Müteşâbih Sözcükler ve Belâgatsal Sırları*, Ali Keskin'e ait *Lafzî Müteşâbih Geleneğinde Kirmânî ve el-Burhân fi Müteşâbihi'l-Kur'ân Adlı Eseri* ve Engin Taşdemir'e ait *Kur'an-ı Kerîm'deki Tekrarlar Bağlamında Tacul-Kurra Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmani'nin el-Burhân fi Tevcihi Müteşâbihi'l-Kur'ân Adlı Eserinin İncelenmesi* isimli yüksek lisans tezleri; Ali Keskin ile Abdulmutalip Arpa'ya ait *Lafzî Müteşâbih İlmi ve Kirmânî'nin el-Burhân fi Müteşâbihi'l-Kur'ân Adlı Eseri*, Haşim Özdaş'a ait *Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı*, Mahir Elcudî'ye ait *Kur'ân'da Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları*, Mehmet Salmazzem'e ait *Kur'ân'daki Lafzî Müteşâbihâtın Kur'ân'ın İcâzıyla İlişkisi*, Nurettin

Lafzî müteşâbihât konusunda telif edilen mensur eserleri genel olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci grubu, Kur'ân-ı Kerîm'deki ilgili kelimeleri tespit etmeye yönelik, bir bakıma ansiklopedik mahiyette durum tespiti yapan çalışmalar oluşturmaktadır. Bu tür eserlerde sistematik tasnif ve envanter çıkarma işlevi ön planda olup teknik yönün daha belirgin olduğu görülmektedir. Söz konusu eserlerin lafzî müteşâbihâtın ezberine doğrudan katkı sağlayacağı varsayımıyla okunması her zaman beklenen sonucu doğurmayacaktır. Zira bu çalışmaların önemli bir kısmı, neredeyse Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bütün kelimelerin müteşâbihlerini ele almaktadır. Bu durum ise hâfızın, ezber sürecinde ihtiyaç duyduğu sınırların ötesine taşmasına ve konudan uzaklaşmasına yol açabilecektir. Bu sebeple, ezber merkezli bir amaçla bu tür eserlerle kurulacak ilişkinin seçili ve sınırlı tutulması gerekmektedir. İkinci grubu ise hâfızlara ezber sürecinde kolaylık sağlamaya ve karşılaşılan güçlükleri gidermeye yönelik, teknik boyutu birinci gruba kıyasla daha sınırlı olan öğretim temelli eserler oluşturmaktadır. Bu tür eserlerde maksat, lafzî müteşâbihâtın bütün ihtimallerini yazmak yerine ezber sürecinde karışıklığa yol açabilecek sınırlı örnekleri öne çıkararak hâfızın dikkatini bu noktalarda yoğunlaştırmaktır. Bu sebeple söz konusu eserler, detaylı tasniflerden ziyade mühim ve müşkil misallerin göz önüne getirilerek hâfızın zihninde düzenli bir ezber sistemi oluşturma esasına dayanmaktadır. Hâfızlık talebesinin lafzî müteşâbihât konusunda eser temelli bir çalışma yaptığında bu kısımdaki telifâttan istifade etmesi, eser-ezber ekseninden uzaklaşmamasına da vesile olacaktır.

Ayrıca konuya dair mensur eserlerin yanı sıra, didaktik yönü ağır basan manzum formda eserler de telif edilmiştir. Bunların ilki Alemüddîn es-Sehâvî'nin (öl. 643/1245) 431 beyitten oluşan *Hidâyetü'l-mürtâb ve ğâyetü'l-huffâz ve't-tullâb fi tebyîni müteşâbihi'l-kitâb* isimli eseridir.²⁷ Ancak lafzî müteşâbihât gibi kapsamı geniş ve detay zenginliği yüksek bir bahsin didaktik manzumelerle külliyen aktarılması, kafiye ve vezin zorunlulukları gibi nazım formuna dair sınırlılıklar sebebiyle güçleşmiş; bu durum söz

Çiftçi'ye ait Hz. Mûsâ Kıssasında Bazı Lafzî Müteşâbih Âyetler, Ramazan Şahan'a ait Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşâbih ve Yaşar Fatih Akbaş'a ait Ta'rîf-Tenkîr Kavramları Bağlamında Lafzî Müteşâbih Âyetler isimli makaleler zikredilebilir.

²⁷ Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âtı'l-'ulûm*, 2/482; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/204.

konusu eserlerde meselenin çoğu zaman örnekler etrafında sınırlı bir çerçevede ele alınması sonucunu doğurmuştur.²⁸

2. Ezber Sürecinde Lafzî Müteşâbihâtın Zihnî Tasnifi Sorunu ve Çözüm Önerileri

Kur'ân-ı Kerim'i ezberleme sürecinde ve sonrasında hâfız ya da hâfız adayı talebenin karşılaştığı zorluklardan biri, bazı âyetlerde ortaya çıkan lafzî müteşâbihâtı tasnif etme sorunudur. Bu husus, özellikle müteşâbihlerin yoğunlaştığı kısımlarda daha sarîh hâle gelmekte ve ezber sürecinde talebenin zihninde karışıklığa yol açabilmektedir. Nitekim bu sahada edinilen tecrübeler doğrultusunda, talebenin bir âyetin kırâati sırasında tereddüt yaşayabildiği ve lafzî bakımdan benzerlik gösteren başka bir sûre ya da âyetteki kelime veya cümleye farkında olmaksızın geçiş yapabildiği gözlemlenmektedir. Ezber esnasında tereddüt yaşanan kısımlara tekrar dönülmesine rağmen, bazı durumlarda söz konusu güçlük devam edebilmektedir. Bu meselenin çözümünün hâfızlık sonrasına kadar yayılarak uzun yıllar alabildiği göz önünde bulundurulduğunda, problemin mümkün olduğunca erken aşamada teşhisinin ve çözüm odaklı bir ezber sürecinin tesisinin önemi daha da belirgin hâle gelmektedir.

Bu sürecin sağlıklı biçimde tesis edilebilmesi için, öncelikle mezkûr mefhumun sınırlarının belirlenmesi yerinde olacaktır. Kaynaklarda lafzî müteşâbihâtın ana çerçevesi genellikle takdim ve tehir, ziyade ve noksan, marife ve nekre, müfred/tekil ve cem'/çoğul, idğamlı ve idğamsız kullanım, kelimelerin birbiri yerine kullanımı (ibdâl) ile tekrar eden cümleler ekseninde şekillenmektedir.²⁹ Bununla birlikte, söz konusu tasniflerin lafzî müteşâbihât

²⁸ Bu kısımda örnek olarak Ebû Şâme el-Makdisî'nin (öl. 665/1267) 255 beyitten oluşan *Tetimmetü'l-beyân limâ eşkele min müteşâbihî'l-Kur'ân'ı*, Dimyâtî'nin (öl. ?) 345 beyitten oluşan *el-Manzûme'si*, Nümeyrî'nin (öl. ?) 390 beyitten oluşan *el-Manzûme'si*, Muhammed b. İbrahim ed-Denfâsî'nin (öl. ?) 200 (tekmile ile 397) beyitten oluşan *Metnü'd-Denfâsî fi'r-resm ve'z-zabt'ı*, Salah b. Semîr b. Muhammed Miftâh'ın 362 beyitten oluşan *el-Manzûmetü'z-Zekiyye fi müteşâbihâtî'l-âyâtî'l-Kur'âniyye'si* ile Cemal Abdurrahman Ebû Muhammed'in hem mensur hem manzum formda telif ettiği ve 100'ü aşkın beyitten oluşan *el-Îkâz li tezkirati'l-huffâz bi'l-âyâtî'l-müteşâbiheti'l-elfâz'ı* zikredilebilir.

²⁹ Tâcülkurrâ Mahmud b. Hamza el-Kirmânî, *el-Burhân fi tevcihi müteşâbihî'l-Kur'ân*, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 19-20; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali (İbnü'l-Cevzî), *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-*

kapsamında değerlendirilen bütün benzerlikleri tam anlamıyla kuşatmadığı da söylenebilir. Nitekim literatürde, bu başlıkların dışında kalan farklı benzerlik türlerine de işaret eden değerlendirmelere rastlanmaktadır. Ancak söz konusu tasniflerin, lafzî müteşâbihât konusunda telif edilen eserlerde en sık ele alınan başlıkları teşkil ettiği ve bu yönüyle literatürde belirleyici bir çerçeve sunduğu görülmektedir.³⁰ Yine de hâfızlık eğitimi sahasında tecrübeye sahip olanların, ezber sürecinde karşılaşılan güçlükler doğrultusunda, mevcut tasnifleri farklı alt başlıklarla genişletilebilmesi mümkündür.

Bu bağlamda, lafzî müteşâbihâta ait genel başlıklar ana hatlarıyla ele alınacaktır:

1. Takdim ve Tehir Yönünden Lafzî Müteşâbihât: Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde, aynı kelime veya cümlenin anlamı değişmeksizin yalnızca sıralamasının değişmesiyle ortaya çıkan benzerliktir. Bakara Sûresi'ndeki "لَا يَفْقَهُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا" ile İbrâhîm Sûresi'ndeki "لَا يَفْقَهُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ" ile "عَلَىٰ شَيْءٍ" ile "مِمَّا كَسَبُوا" kelimelerinin yer değiştirmesi buna misal olarak gösterilebilir. Yine Bakara Sûresi'ndeki "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ" ile Hac Sûresi'ndeki "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ" ile "وَالنَّصَارَىٰ" ile "وَالصَّابِئِينَ" kelimelerinin yer değiştirmesini de bu bağlamda zikretmek mümkündür.

2. Ziyade ve Noksan Yönünden Lafzî Müteşâbihât: Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde, genel olarak lafzî yapı muhafaza edilmekle birlikte, bazı kelime yahut harflerin bir âyette ziyade, diğerinde ise noksan olarak yer almasıyla, mana değişmeksizin ortaya çıkan benzerlik türüdür. Zuhruf

Kur'ân, thk. Hasan Ziyaüddîn İtr (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 376-486; Ebû Cafer Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr el-Ğirnâti, *Milâkü't-te'vîl*, thk. Mahmud Kamil Ahmed (Beirut: Dâru'n-Nehzati'l-Arabî, 1982), 1/3; Bedrüddîn İbn Cemâ'a, *Keşfü'l-me'âni fi'l-müteşâbih mine'l-mesânî*, thk. Abdülcevâd Halef (Karaçi: Dâru'l-Vefâ, 1990), 47-58; Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 87-99; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 5/1866; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm*, 2/482; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/203.

³⁰ İbn Cemâ'a, *Keşfü'l-me'âni fi'l-müteşâbih mine'l-mesânî*, 58.

³¹ el-Bakara 2/264.

³² İbrâhîm 14/18.

³³ el-Bakara 2/62.

³⁴ el-Hac 22/17.

Sûresi'ndeki "هُوَ" ³⁵ "إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ" zamirinin yer alması, ancak Meryem Sûresi'ndeki "وَأَنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا" ³⁶ "صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ" âyetinin benzer biçimde olmasıyla birlikte zamirin bulunmaması bu meyanda örnek teşkil eder. Yine Bakara Sûresi'ndeki "فَمَنْ" ³⁷ "كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ" âyetinde "مِنْكُمْ" zamirinin yer alması, fakat yine hemen peşinden gelen "وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ" ³⁸ âyetinde zamir olmaması, bu nevi farklılığa misal teşkil eder.

3. Marife ve Nekre Yönünden Lafzî Müteşâbihât: Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde, aynı lafzın kimi yerde ma'rife, kimi yerde nekre suretinde vârid olmasıyla, mana esas itibarıyla muhafaza edilerek ortaya çıkan benzerlik türüdür. "بَلَدًا" Kelimesinin, Bakara Sûresi'ndeki "وَأَذَّ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ وَادُّ" ³⁹ "أَجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا" âyetinde nekre olarak; İbrâhîm Sûresi'ndeki "وَأَذَّ قَالَ إِبْرَاهِيمُ" ⁴⁰ "رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا" âyetinde ise ma'rife olarak yer alması bu tür farklılığa misal olarak gösterilebilir. Ayrıca Yûnus Sûresi'ndeki "وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ" ⁴¹ "دَعَانَا" Rûm Sûresi'ndeki "وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا" ⁴² ve Zümer Sûresi'ndeki "وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا" ⁴³ ile "ضُرٌّ" ⁴⁴ âyetlerinde yer alan "ضُرٌّ" kelimelerinin lâm-ı ta'rifli veya tenvinli okunması da bu kapsama girmektedir.

4. Müfred/Tekil ve Cem'/Çoğul Yönünden Lafzî Müteşâbihât: Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde, mananın esas itibarıyla muhafaza edilmesiyle beraber, aynı lafzın kimi yerde müfred/tekil kimi yerde cem'/çoğul sûretinde bulunmasıyla ortaya çıkan benzerlik türüdür. Bu tür müteşâbihlikte farklılık, lafzın tekil yahut çoğul kullanımından kaynaklanır. Ancak mevcut misallerden hareketle, ezber sürecinde diğer lafzî müteşâbihât nevilerine kıyasla daha sınırlı ölçüde karışıklığa yol açtığı söylenebilir. Âl-i

³⁵ ez-Zuhruf 43/64.

³⁶ Meryem 19/36.

³⁷ el-Bakara 2/184.

³⁸ el-Bakara 2/185.

³⁹ el-Bakara 2/126.

⁴⁰ İbrâhîm 14/35.

⁴¹ Yûnus 10/12.

⁴² er-Rûm 30/33.

⁴³ ez-Zümer 39/8.

⁴⁴ ez-Zümer 39/49.

İmrân ve Enfâl sûrelerindeki “ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ”⁴⁵ ile Hac Sûresi’ndeki “ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ يَدَاكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ”⁴⁶ âyetlerinde yer alan “أَيْدِيكُمْ” ve “يَدَاكَ” kelimeleri bu tür farklılığa misal olarak gösterilebilir. Ayrıca Mü’minûn Sûresi’ndeki “ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا”⁴⁷ ve “ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا”⁴⁸ âyetlerindeki “قُرُونًا” ve “قُرُونًا” kelimeleri de bu kısımda örnek olarak değerlendirilebilir.

5. İdğamlı ve İdğamsız Okuma Yönünden Lafzî Müteşâbihât: Kur’ân-ı Kerîm’in farklı âyetlerinde, manayı değiştirmeden aynı lafzın kimi yerde idğamlı, kimi yerde ise idğamsız olarak bulunmasıyla ortaya çıkan benzerlik türüdür. Bu durum, özellikle okuyuşa dayalı ezber sürecinde benzer âyetler arasında karışıklık ihtimalini artırabilmektedir. Bakara Sûresi’ndeki “وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيهِمْ”⁴⁹ ile Cuma Sûresi’ndeki “وَلَا يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيهِمْ”⁵⁰ âyetinde bulunan “لَنْ يَتَمَنَّوْهُ” ve “لَا يَتَمَنَّوْهُ” kelimelerinin idğamlı ve idğamsız gelmesi bu kısma örnektir. Yine Enfâl Sûresi’ndeki “ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ”⁵¹ ile Haşr Sûresi’ndeki “ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ”⁵² âyetlerinde yer alan “يُشَاقُّ” ve “يُشَاقُّ” kelimelerinin idğamlı ve idğamsız gelmesi bu noktada örnek olarak zikredilebilir.

6. Kelimelerin Birbiri Yerine Kullanımı (İbdâl): Kur’ân-ı Kerîm’in farklı âyetlerinde, mananın korunması veya değişmesiyle birlikte, bazı kelimelerin diğerlerinin yerinde kullanımıyla ortaya çıkan benzerlik türüdür. Bu nevi müteşâbihlikte farklılığın, kelimenin tüm unsurları arasında bulunması mümkündür. En’âm Sûresi’ndeki “قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي لَا يُلْحِقُ الظَّالِمُونَ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُلْحِقُ الظَّالِمُونَ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ”⁵³ ve Zümer Sûresi’ndeki “قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُلْحِقُ الظَّالِمُونَ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ”⁵⁴ ve Zümer Sûresi’ndeki “قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُلْحِقُ الظَّالِمُونَ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ”⁵⁴ kelimelerinin birbirini yerine kullanılması bu noktada örnek olarak zikredilebilir.

⁴⁵ Âl-i İmrân 3/182; el-Enfâl 8/51.

⁴⁶ el-Hac 22/10.

⁴⁷ el-Mü’minûn 23/31.

⁴⁸ el-Mü’minûn 23/42.

⁴⁹ el-Bakara 2/95.

⁵⁰ el-Cuma 62/7.

⁵¹ el-Enfâl 8/13.

⁵² el-Haşr 59/4.

⁵³ el-En’âm 6/135.

⁵⁴ Hûd 11/93.

“عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَجِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ”⁵⁵ âyetlerinde bulunan “مَنْ تَكُونُ” ve “مَنْ يَأْتِيهِ” kelimelerinin birbiri yerinde kullanımları, fiilin fiille ibdâline misal teşkil eder. Bakara Sûresi’ndeki “وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ” ile A’râf Sûresi’ndeki “وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا”⁵⁶ ile En’âm Sûresi’ndeki “كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا” ile Yûnus Sûresi’ndeki “كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ”⁵⁸ ile Fâtır Sûresi’ndeki “لِلْمُسْرِفِينَ” ve “لِلْكَافِرِينَ” kelimelerinin ibdâli, ismin isimle değişmesine örnek verilebilir. Hucurât Sûresi’ndeki “إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” ile Hucurât Sûresi’ndeki “إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ”⁶¹ âyetlerinde yer alan “عَالِمٌ” ve “يَعْلَمُ” ve kelimelerinin birbiri yerinde kullanımı ise isimle fiilin ibdâline örnektir.

7. Tekrar Eden Cümleler: Kur’ân-ı Kerîm’in farklı âyetlerinde, aynı cümlelerin yahut genel cümle yapısının lafzen tekrar edilmesiyle ortaya çıkan benzerlik türüdür. Bu tür müteşâbihlikte, cümlelerin tamamen yahut kısmen tekrar etmesi, özellikle ezber sürecinde âyetlerin bağlamlarının birbirine karıştırılmasına yol açabilmektedir.

Tekrar eden cümleler, Kur’ân-ı Kerîm metninde farklı biçimlerde görülmektedir.⁶² Bunlardan bir kısmı, aynı sûrede yoğun ve düzenli aralıklarla tekrar eden ifadelerden oluşmaktadır. Nitekim Rahmân Sûresi’nde yer alan ve sûrenin ilk sayfasından itibaren neredeyse her âyetin ardından gelen “فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ” âyeti, sûrede toplam otuz bir defa yer almasıyla bu kısım lafzî müteşâbihatın en belirgin örneklerinden biridir.

⁵⁵ ez-Zümer 39/39-40.

⁵⁶ el-Bakara 2/35.

⁵⁷ el-A’râf 7/19.

⁵⁸ el-En’âm 6/122.

⁵⁹ Yûnus 10/12.

⁶⁰ Fâtır 35/38.

⁶¹ el-Hucurât 49/18.

⁶² Tefsir literatürü açısından Kur’ân-ı Kerîm’de tekrar eden lafızlarla ilgili bilgi için bk. Mustafa Murat Batman, “Bakara Sûresinin 146. ve En’âm Sûresinin 20. Ayetleri Örneğinde Kur’an’da Mercii Belirsiz Zamirlerin Tayinine Yönelik Mukayeseli Bir İnceleme”, *Dini Araştırmalar* 67 (Aralık 2024), 309.

Bazı tekrarlar ise ardışık âyetlerde, belirli bir kalıbın sürekliliği şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu duruma, Tûr Sûresi'nin 32-43. âyetleri arasında on bir defa tekrar eden ve “أَمْ” edatıyla başlayan cümleler örnek gösterilebilir.

Öte yandan, tekrar eden cümlelerin bazen aynı sûrede, ancak farklı sayfalarda yer aldığı da görülmektedir. Bu tür tekrarlar, hâfızlık sürecinde talebenin zihninin sayfalar arasında istemsiz geçişler yapmasına sebep olabilmektedir. Bakara Sûresi'nde, birkaç sayfa arayla zikredilen ve “وَاتَّقُوا... وَاللَّهُ وَاعْلَمُوا”⁶³ ifadesiyle başlayan cümleler bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Lafzî müteşâbihâta dair kaynaklarda zikredilen tüm bu başlıkların yanında, peygamber kıssalarına da müstakil bir başlık açmak yerinde olacaktır. Zira aynı kıssanın birbirinden farklı sûrelerde lafız ve cümle kalıplarının büyük oranda korunmasıyla tekrarlandığı; bu durumun da ezber sürecinde benzer bağlamlar arasında yanlış geçişlere ve karışıklıklara zemin hazırlayabildiği görülmektedir.

Bu tür tekrarlar, kimi zaman aynı hitap kalıbının farklı peygamberler bağlamında kullanılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Meryem Sûresi'ndeki “وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ...”⁶⁴ ifadesiyle başlayan âyetler ile Enbiyâ Sûresi'nde farklı peygamberler hakkında tekrar eden “فَأَسْتَجِبْنَا لَهُ”⁶⁵ kalıbı bu duruma örnek teşkil etmektedir. Benzer şekilde, Şu'arâ Sûresi'nde birçok kıssanın sonunda tekrar eden “إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ”⁶⁶ âyetlerini de aynı sûrede kıssa akışı içerisinde yinelenen lafzî kalıplara örnek göstermek mümkündür.

Bazı tekrarlar ise aynı kıssanın farklı sûrelerde birbirinden farklı şekillerde kullanılmasıyla meydana gelir. Hz. Musa'nın (a.s.) sihirbazlarla mücadelesini konu edinen âyetlerde yer alan “فَأَلْفَى عَصَاهُ”⁶⁷, “فَأَلْفَيْهَا”⁶⁸, “وَأَلْفَى عَصَاكَ”⁶⁹ ve “وَأَنَّ أَلْفَى عَصَاكَ”⁷⁰ gibi ifadeler bu tür benzerliğe örnek olarak zikredilebilir. Benzer bir durum, Hz. Adem'in (a.s.) cennetteki imtihanına

⁶³ el-Bakara 2/194,196, 203, 231, 233.

⁶⁴ Meryem 19/16, 41, 51, 54, 56.

⁶⁵ el-Enbiyâ 21/76, 84, 88, 90.

⁶⁶ eş-Şu'arâ 26/8-9, 67-68, 103-104, 121-122, 139-140, 158-159, 174-175, 190-191.

⁶⁷ el-A'râf 7/107; eş-Şu'arâ 26/32.

⁶⁸ Tâhâ 20/20.

⁶⁹ en-Neml 27/10.

⁷⁰ el-Kasas 28/31.

dair zikredilen "فَكَلَّا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا"⁷² ve "وَكُلًّا مِنْهَا رَعَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا"⁷¹ cümleleri arasında da gözlemlenmektedir.

Kıssalarda tekrar eden diyalog kalıpları, anlam korunarak farklı lafızlarla yeniden kurulmaları sebebiyle lafzî müteşâbihât kapsamında değerlendirilmesi gereken örnekler arasında yer almaktadır. Bu duruma, Şeytan'ın Hz. Adem'e (a.s.) secde etmeyişi bağlamında farklı sûrelerde yer alan "قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ"⁷³, "قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ"⁷⁴ ve "قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي"⁷⁵ ifadeleri örnek gösterilebilir. Aynı şekilde, Hz. Zekeriya'ya (a.s.) Hz. Yahya'nın (a.s.), Hz. Meryem'e ise Hz. İsa'nın (a.s.) doğumunun müjdelendiği diyaloglarda da lafzî benzerlikler görülmektedir. Nitekim Âl-i İmrân ve Meryem sûrelerinde yer alan "قَالَ رَبِّ اِنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ"⁷⁶ ve "قَالَ رَبِّ اِنِّي يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ"⁷⁷, "قَالَتْ رَبِّ اِنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتْ اِمْرَاتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا"⁷⁸ ve "قَالَتْ اِنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ"⁷⁹ şeklindeki ifadeler, kıssa tekrarlarında görülen lafzî benzerliklerin örnekleri arasında yer almaktadır.

Tüm bu tasnif ve kategorize çabaları, lafzî müteşâbihâtın mahiyetini kavramaya ve konuya dair genel bir çerçeve oluşturmaya katkı sağlamakla birlikte, hâfızlık eğitiminde lafzî müteşâbihlerle alakalı asıl meselenin, bunların mümkün olan en geniş biçimde tespit edilmesi olmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in lafzî yapısı dikkate alındığında, içerisinde yer alan kelimelerin büyük bir kısmının başka âyetlerde aynı ya da benzer lafızlarla tekrar ettiği görülür. Bu durum, lafzî benzerliklere dair örneklerin ifrat derecesinde çoğaltılabilmesine imkân vermekte; bu benzerliklerin tamamını kuşatmayı hedefleyen yaklaşım ve telifler ise kaçınılmaz olarak ansiklopedik bir düzleme evrilmektedir. Ayrıca lafzî müteşâbihât sahasında kaleme alınan eserlerin tamamı ciddi bir ilmî gayretin ürünü olmakla birlikte, içerik bakımından aynı derecede istifadeye elverişli

⁷¹ el-Bakara 2/35.

⁷² el-A'râf 7/19.

⁷³ el-A'râf 7/12.

⁷⁴ el-Hicr 15/32.

⁷⁵ Sâd 38/75.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/40.

⁷⁷ Âl-i İmrân 3/47.

⁷⁸ Meryem 19/8.

⁷⁹ Meryem 19/20.

değildir. Nitekim bazı eserlerde neredeyse her kelime için benzerlik zikredildiği,⁸⁰ bazılarında ise lafzî müteşâbihât çerçevesini aşan ve konuyla doğrudan irtibatı bulunmayan bölümlere yer verildiği görülür.⁸¹ Benzer şekilde sûre tertibine riayet edilmeksizin hazırlanan çalışmalar,⁸² hâfızın kararsız kaldığı âyet yahut ifadeyi bulabilmesi için uzun süreli tettebbuatını gerektirmekte; bu da ezbere ayrılması gereken vaktin zayi olmasına yol açabilmektedir. Bununla birlikte, bu alandaki kaynakların çokluğu, konunun her eserde aynı minvalde ele alındığını göstermemekte; aksine, büyük ölçüde benzer bir lafzî zemini paylaşmakla birlikte, müelliflerin hangi örnekleri merkeze aldıkları ve hangi benzerlikleri problem sahası içinde değerlendirdikleri noktasında belirgin bir şahsî yaklaşım barındırmaktadır.

Buna karşılık, lafzî müteşâbihât meselesinin özellikle hâfızlık ve ezber süreci bağlamında ele alındığı çalışmalarda, meselenin bu derece geniş tutulmasının beklenen seviyede pratik bir karşılık üretmediği de açıktır. Zira her lafzî benzerlik, ezber sürecinde fiilen bir karışıklığa yol açmamaktadır. Aksine, bazı benzerliklerin hâfızın zihnine herhangi bir tereddüt oluşturmaksızın yerleşebildiği; buna mukabil ezber açısından sıkıntı olmayacağı düşünülen bazı sınırlı örneklerin ise aslında ciddi ezber sorunları doğurabildiği görülmektedir. Bu sebeple, lafzî müteşâbihâtın ele alınışında benimsenen telif ve tasnif anlayışı ne olursa olsun, nihai olarak ezber sürecinin hâfızın şahsî tecrübesiyle şekillendiği gerçeğinden hareket edilmelidir.

Bu noktada, ezber sürecine pratik anlamda taalluk eden lafzî müteşâbihâtla alakalı değerlendirmelerde, genel ihtimallerden ziyade hâfızın kendi ezberinde fiilen karşılaştığı hataların esas alınmasının daha müessir olduğu söylenebilir. Zira bu süreçte ortaya çıkan güçlükler, çoğu zaman potansiyel karışıklıklardan değil, hâfızın bizzat yaşadığı tereddüt ve yanlış geçişlerden kaynaklanır. İlaveten bu tür güçlüklerin mahiyeti ve düzeyi hâfızdan hâfıza değişir; bir hâfız için herhangi bir karışıklık oluşturmayan âyet, cümle ya da kelime, başka bir hâfızın zihninde tereddütlere yol açabilir. Bu durum, hâfızların zekâ yapıları, hâfızlığa olan istek ya da isteksizlikleri,

⁸⁰ Örnek olarak bk., Muhammed Zeki Muhammed Hızır, *el-Mu'cemü'l-müfhehres li't-terâkibi'l-müteşâbihe lafzan fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (y.y: 2001).

⁸¹ Örnek olarak bk., İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, 478-486.

⁸² Örnek olarak bk., Düreyd İbrahim el-Musallî, *el-Kavâ'idü'l-erba'iniyye fi zabti'l-müteşâbihâti'l-Kur'âniyye* (Kahire: Dâru Hayri Zâd, 2019), 12' den itibaren.

karakter yapıları gibi birçok âmilin tesiriyle şekillenmekte olup; lafzî müteşâbihâtın ezberi sürecinde karşılaşılan zorlukların mutlak değil, nisbî bir mahiyet arz ettiğini gösterir.

Bu çerçevede, hâfızdan hâfıza değişebilen ezber güçlüklerini görünür kılan ve ezber sürecinde hâfız nezdinde ortaya çıktığı müşahede edilen zihnî karışıklıklara yahut yanlış geçişlere sebep olan örneklerin, hâfızın mevcut ezber seyri esas alınarak tespit edilmesi gerekmektedir. Bu tespitin ise lafzî müteşâbihâtı kolaylıkla fark edebilecek ve hâfızlık talebesine sahih biçimde rehberlik edebilecek, hâfızlığı sağlam hocaların rehberliğinde yapılması daha isabetli olacaktır. Bu süreçte, “metiniçi karşılaştırmalı okuma” usûlünden istifade edilmesi, hâfızın ezber farkındalığını artıran bir yöntem olarak öne çıkabilir. “Anlama odaklanmadan yalnızca lafız yönünden aynı metin içindeki benzer yapıların karşılaştırılması” olarak tarif edebileceğimiz bu usûl, hâfızın benzer ifadeler arasındaki farkları doğrudan müşahede etmesine ve bu farkları zihninde tefrik edebilmesine imkân tanıyacaktır. Bu sayede hâfızlık talebesi, herhangi bir sayfayı çalışırken, burada yer alan âyet ya da cümle yapısıyla lafız yönünden benzeri olan farklı bir yerdeki ifadeyi eş zamanlı olarak dikkate alabilecek; bu âyetleri peş peşe ezberleyip hocasına dinletmek suretiyle aralarındaki farkı net biçimde ayırt edebilecektir.

Yine, konu ile alakalı birkaç eseri aşmayacak şekilde kaynak belirlenerek; hocasının eşliğinde yaptığı okumalar sırasında tespit edilen yanlışların not alınması, özellikle küçük yaşlardaki hâfızın müteakip okumalarında aynı hataya tekrar düşmemesi açısından uygun bir usûl olarak tavsiye edilmektedir. Bu usûlün, müstakil bir müteşâbihât defteri oluşturulması ya da Kur'ân-ı Kerîm üzerinde sınırlı ve işaret mahiyetinde kayıtlar tutulması suretiyle uygulanması mümkündür. Ancak işin sonunda hâfızlık tamamlanıp hizf kuvvet kazandıkça, başlangıçta lafzî müteşâbihâtle alakalı dikkat edilmesi gereken bazı hususların önemini yitirebildiği; buna karşılık belirli bir dönem boyunca bu noktalara hassasiyet göstermenin gerekli olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple mezkûr not ve işaretlemeler Mushaf'ın kutsiyetine hâlel getirmeyecek biçimde, son derece sınırlı, silinebilir ve geçici mahiyette olmalıdır.⁸³

⁸³ Cemal Abdurrahman Ebû Muhammed, *el-Îkâz li tezkirati'l-huffâz bi'l-âyeti'l-müteşâbiheti'l-elfâz* (Mekke: Dâru Tayyibeti'l-Hadrâ', 2004), 10.

Hâfızlık eğitiminde semâ⁸⁴ ve arz⁸⁵ usulünün, lafzî müteşâbihlerin ezberi hususunda belirleyici bir yeri bulunduğu da göz ardı edilmemelidir. Talebenin ezberleyeceği sayfaları mümkün mertebe hocasından dinlemesi, hocanın da lafzî benzerlikleri olan âyetlere dair önceden yönlendirici bilgiler vererek talebesinden dinlemesi, ileride ortaya çıkabilecek karışıklıkların önlenmesi açısından faydalı olacaktır. Zira lafzî müteşâbihâtın önemli bir kısmı, ilk ezber aşamasında fark edilmeyen küçük geçiş hatalarından beslenmektedir.

Son olarak, ezberin tek bir Mushaf üzerinden yapılmasının, lafzî müteşâbihlerin birbirinden ayrımında taşıdığı öneme değinmek gerekir. Zira insan zihni, Mushaf'ın sayfasını bir bütün hâlinde tasavvur etmekte; kelimenin ve âyetin yerini bu düzen içerisinde hatırlamaktadır. Farklı mushaflar arasında geçiş yapılması, sayfa ve satır düzeninin değişmesi sebebiyle zihinde karışıklığa yol açmakta; bu durum dikkat dağınıklığına ve zayıf ezbere sebep olabilmektedir.⁸⁶ Söz konusu görsel bütünlüğün muhafaza edilmesi, özellikle lafzî müteşâbihlerin bulunduğu âyetler arasında meydana gelebilecek karışıklıkları azaltarak, hâfızın benzer lafızları hatasız muhafaza edebilmesine katkı sağlamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, lafız yönünden birbirine benzeyen âyet ya da içeriğindeki cümleler anlamında lafzî müteşâbihâtın hâfızlık eğitimi sürecinde ortaya çıkan ezber zorlukları ve bunun def'ine matuf teklifler ele alınmıştır. Bu bağlamda hâfızlığın, yalnızca belirli sürede tamamlanan bir ezber faaliyeti olarak değil; ezberin yerleşmesi, muhafazası ve devamlılığıyla birlikte değerlendirilmesi gereken uzun soluklu bir eğitim süreci olduğu dikkate alınmıştır.

Hâfızlık sürecinde karşılaşılan güçlüklerin; talebenin yaşı, hocası ve ailesinin ilgi ve yaklaşımları, sosyo-kültürel çevre gibi ferdî şartlara göre farklılık gösterebildiği; ancak ezber ilerledikçe bazı meselelerin daha belirgin hâle geldiği anlaşılmaktadır. Bu noktada, Kur'ân-ı Kerîm metninde yer alan lafzî benzerliklerin, zihinde yeterince ayrıştırılmadığı durumlarda tereddüt

⁸⁴ Hocanın okuyup, talebenin dinlemesini ifade eden bir tabirdir. Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İlkharf Yayıncılık, 2018), 130.

⁸⁵ Kur'ân-ı Kerîm'i şeyhin (hocanın) huzurunda okumayı ifade eden bir tabirdir. Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 153.

⁸⁶ Ebû Muhammed, *el-Îkâz li tezkirati'l-huffâz bi'l-âyâti'l-müteşâbiheti'l-elfâz*, 9-10.

ve karışıklıklara zemin hazırlayabildiği; bu karışıklıkların ise yalnızca ezber aşamasına mahsus olmayıp hâfızlık sonrasında da devam edebildiği görülmektedir. Bu durum, lafzî müteşâbihât meselesinin hâfızlık eğitimi açısından tali bir ayrıntı olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

Çalışma boyunca ele alınan değerlendirmeler, lafzî müteşâbihâtın her hâfız için aynı ölçüde problem teşkil eden mutlak bir alan olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı lafzî yapı, bazı hâfızlarda herhangi bir tereddüt meydana getirmezken, bazılarında sürekli tekrar eden yanlış geçişlere sebep olabilmektedir. Bu sebeple, lafzî müteşâbihâtın ele alınışında, mümkün olan en geniş tasnifleri hedefleyen yaklaşımlardan ziyade, hâfızın kendi ezber seyrinde fiilen karşılaştığı güçlükleri merkeze alan daha dar ve uygulanabilir bir çerçevenin esas alınması gerektiği düşünülmektedir.

Bu itibarla, hâfızlık sürecinde zihnî karışıklıklara yahut yanlış geçişlere sebep olan noktaların, genel kabuller üzerinden değil, hâfızın mevcut ezber seyri esas alınarak tespit edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu tespitin, lafzî müteşâbihâtı fark edebilecek ve talebeye sahih biçimde rehberlik edebilecek, hâfızlığı sağlam hocaların nezaretinde yapılması, ezber sürecinin sıhhati bakımından oldukça önem arz etmektedir.

Bu süreçte, benzer lafızların “metiniçi karşılaştırmalı okuma” yoluyla birlikte ele alınması, hâfızın benzer ifadeler arasındaki farkları doğrudan müşahede etmesine ve bu farkları zihninde tefrik edebilmesine imkân tanımaktadır. Yani dersin bulunduğu sayfalar ile Kur’ân-ı Kerîm’in farklı yerlerinde bulunan benzerlerinin aynı oturumda ardışık bir şekilde okunması, hâfızın zihnindeki karmaşayı önleyerek ezberinin sıhhatini pekiştiren bir çözüm sunacaktır.

Buna ilaveten, hocası eşliğinde yapılan okumalar sırasında tespit edilen yanlışların sınırlı biçimde kayıt altına alınması, müteakip okumalar açısından tekrar eden hataların önüne geçebilecek bir imkân sunmaktadır. Bu uygulama, müstakil bir müteşâbihât defteri tutulması yahut Mushaf üzerinde işaret mahiyetini aşmayan kayıtlar yapılması suretiyle gerçekleştirilebilir. Ancak bu tür not ve işaretlemelerin, hıfz kuvvet kazandıkça vazifesini tamamlayan ve geçici mahiyet taşıyan tedbirler olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Hâfızlık eğitiminde semâ ve arz usûlünün düzenli biçimde uygulanması da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Talebenin ezberleyeceği kısımları hocasından dinlemesi ve benzer lafızların bulunduğu yerlere dair

önceden yönlendirilmesi, ilk ezber safhasında fark edilmeyen küçük geçiş hatalarının yerleşmesini engelleyecektir. Son olarak, ezberin tek bir Mushaf üzerinden sürdürülmesi, lafzî müteşâbihlerin ayırımında önemli bir destek unsuru olarak öne çıkmaktadır. Sayfa ve satır düzeninin zihinde bir bütün hâlinde yer etmesi, görsel hafızayı güçlendirerek benzer lafızlar arasında meydana gelebilecek karışıklıkları azaltmaktadır. Bu bütünlük korunduğunda, hâfızın ezberini daha sağlam ve istikrarlı biçimde muhafaza edebilmesi mümkün hâle gelmektedir. Tüm bu bilgiler bir bütünlük içerisinde ele alındığında; metniçi karşılıklı okuma, semâ-arz uygulaması, müteşâbihât defteri tutulması ve tek Mushaf üzerinden sürdürülen ezber düzeninin, lafzî müteşâbihât kaynaklı tereddütlerin asgari düzeye indirilmesinde etkili olduğu kanaatine varılmaktadır.

Kaynakça

- Algur, Hüseyin. "Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Hafızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (Haziran 2018), 67-105.
- Aynur, Hatice Şahin. "Hafızlık Eğitiminde Ezber Yapma ve Ezberi Koruma". *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*. ed. Hatice Şahin Aynur. 81-107. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.
- Aynur, Hatice Şahin. *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024.
- Başoğlu, Tuncay. "Muhkem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/42-44. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Batman, Mustafa Murat. "Bakara Sûresinin 146. ve En'âm Sûresinin 20. Ayetleri Örneğinde Kur'an'da Mercii Belirsiz Zamirlerin Tayinine Yönelik Mukayeseli Bir İnceleme". *Dini Araştırmalar* 67 (Aralık 2024), 301-338. <https://doi.org/10.15745/da.1519360>.
- Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: Dâru't-Türâs, 1973.
- Ebû Muhammed, Cemal Abdurrahman. *el-Îkâz li tezkirati'l-huffâz bi'l-âyâti'l-müteşâbiheti'l-elfâz*. Mekke: Dâru Tayyibeti'l-Hadrâ', 2004.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İlkharr Yayıncılık, 2018.
- Ğırnâti, Ebû Cafer Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr. *Milâkü't-te'vîl*. thk. Mahmud Kamil Ahmed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nehzati'l-Arabî, 1982.
- Hızır, Muhammed Zeki Muhammed. *el-Mu'cemü'l-müfehres li't-terâkibi'l-müteşâbihe lafzan fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. y.y:... 2001.
- İbn Cemâ'a, Bedrüddîn. *Keşfü'l-me'âni fi'l-müteşâbih mine'l-mesânî*. thk. Abdülcevâd Halef. Karaçi: Dâru'l-Vefâ, 1990.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1968.

- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Tantâvî, Ebû Abdurrahman Arafe. *Înâyetü'l-İslâm bi terbiyeti'l-ebnâ' kemâ beyyenehâ Sûretü Lukmân*. Şamile'deki eser kontrol edilerek künye bilgileri verilmeli. Erişim 10 Aralık 2025. <https://shamela.ws/book/749/80#p1>.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali. *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Hasan Ziyaüddîn Itr. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- Kattân, Mennâ Halil. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- Kâtib Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Keskin, Hasan. "Müştebih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/169. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kirmânî, Tâcülkurrâ Mahmud b. Hamza. *el-Burhân fi tevcihi müteşâbihü'l-Kur'ân*. thk. Abdülkadir Ahmed Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986.
- Kisâî, Ali b. Hamza. *Müteşâbihü'l-Kur'ân*. thk. Sabîh et-Temîmî. Trablus: Menşûrâtü Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 1994.
- Musallî, Düreyd İbrahim. *el-Kavâ'idü'l-erba'îniyye fi zabti'l-müteşâbihâtü'l-Kur'âniyye*. Kahire: Dâru Hayri Zâd, 2019.
- Öztürk, İsmail. *Kur'ân Hafızları İçin Yol Aziği Kur'ân-ı Kerim'deki Benzer Kelimeler*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2025.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 2002.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzâ'âtü'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. 12 Cilt. Samsun: Uğur Ofset, 2022.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/204-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ali ed-Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.